

De Miljoenennota 1982 in het lange-termijnperspectief

Gevraagd: industriële herstructurering zonder deflatie

PROF. DR. IR. J. M. M. RITZEN*

Zo de Miljoenennota 1982 en de Macro Economische Verkenning 1982 al enig optimisme laten doorschemeren met betrekking tot de economische ontwikkeling voor het volgend jaar, dan lijkt toch zeker geen uitzicht te worden geboden op blijvend herstel van de economie. In dit artikel wordt besproken waarom het voorgenomen beleid niet tot een dergelijke verbetering kan leiden. Naar de mening van de auteur werkt het huidige economische beleid met aanzienlijke vertragingen waardoor het investeringsproces niet voldoende op gang komt. De gestelde doelen van industriële herstructurering en vergroting van de werkgelegenheid zouden aanzienlijk dichterbij kunnen worden gebracht als, naast het maken van een degelijk werkgelegenheidsplan, meer de nadruk zou worden gelegd op generieke maatregelen ter versterking van de aanbodzijde van de economie, zoals verlaging van de vennootschapsbelasting, vervroegde afschrijvingen, rentesubsidies e.d.

Inleiding

Wij zouden de OPEC-landen dankbaar moeten zijn. De olieboycot van 1973 en de daarop volgende olieprijsverhogingen hebben ons versneld bewust gemaakt van de noodzaak om de westerse economieën te herstructureren. Die noodzaak bestond en zou zich anders wat later (vijf of tien jaar?) hebben gemanifesteerd. De oliesjeiks maakten ons de waarheid duidelijk op een tijdstip waarop de noodzakelijke herstructurering in principe nog goed mogelijk was. Men moet zich niet voorstellen hoe moeilijk deze herstructureringsopgave zou zijn geweest, indien de institutionalisering en regulering van de aanbodkant van onze economieën nog zo'n vijf tot tien jaar zou zijn voortgegaan. Ook nu is herstructurering niet eenvoudig, maar bij wijs en vooral geduldig beleid zeker mogelijk.

Het noodzakelijke herstructureringsbeleid moet zich primair richten op de aanbodfactoren, arbeid en kapitaal, en niet uitsluitend op de vraagzijde. De aanbodbenadering lijkt consistent met een proces van herstructurering en sluit aan bij het empirische gegeven dat het traditionele middel om groei te bevorderen en werkloosheid te verminderen, te weten stimulering van bestedingen, heeft gefaald. Voortzetting van het beleid van de afgelopen vijf jaar, met nadruk op matiging van de inkomens ten behoeve van de stimulering van de investeringen vormt evenmin een alternatief. Dit matigingsbeleid drukt immers de bestedingen en creëert daarmee negatieve verwachtingen bij consumenten en producenten. Op hun beurt zullen deze verwachtingen de investeringsneiging ongetwijfeld doen afnemen. Tot nu toe is er met dit soort beleid weinig bereikt. Zelfs als men corrigeert voor de (negatieve) conjuncturele invloed blijven de resultaten pover 1). De opgave is het stimuleren van de investeringen zonder deflatie te veroorzaken.

De aanbodkant staat al enige tijd in het centrum van de belangstelling van economen 2). Duidelijke beleidsconclusies zijn tot nu toe echter niet aan die analyse verbonden. Voor een deel kan dit worden verklaard uit de ideologische lading die Amerikaanse „supply-siders” aan hun analyse plegen te geven. Toch is het goed ons te realiseren dat er ook een „linkse” aanbod-economie bestaat. Daarmee bedoel ik dan: hantering van de economische analyse van het aanbod ten

behoefte van beleid, waarbij „linkse” voorkeuren worden gehanteerd bij de afweging tussen inkomensverdeling, werkgelegenheid, economische groei en het gemiddelde vrij beschikbare inkomen.

Wat de bijdrage van de *Miljoenennota 1982* zal zijn in een lange-termijnperspectief, laat zich niet eenvoudig beoordelen, vooral omdat door de verschillende in de regering vertegenwoordigde politieke partijen nogal wat schoten voor de boeg zijn gelost. Het regeerakkoord biedt echter aanknopingspunten voor de richting van de bijstellingen van de begroting voor 1982. Aanbodeconomisch gezien geven de *Miljoenennota 1982*, noch het regeerakkoord echter aanleiding tot optimisme over de impuls tot industriële herstructurering. De collectieve-lastendruk zal waarschijnlijk nog verder toenemen, al komt dat, in een aantal gevallen, niet in de cijfers tot uitdrukking. (Dit laatste slaat op de „bezuinigingen” in de Ziektewet, die gefinancierd worden door een heffing op bedrijven, waar, volgens het Ministerie van Financiën, ca. 0,35% van het netto nationaal inkomen mee gemoeid is. Het slaat ook op de stijging van de rijksuitgaven die met aardgas wordt gefinancierd.) Voor investeringen komt weliswaar meer geld beschikbaar, maar een deel van dit extra geld zal ongetwijfeld worden gebruikt om aan bestaande verplichtingen te voldoen. De vertragingen tussen geplande en gerealiseerde investeringen die het gevolg zijn van de formaliteiten m.b.t. de investeringssubsidies zullen dit substitutieproces waarschijnlijk nog versterken. De Miljoenennota en het regeerakkoord leggen sterk de nadruk op inkomensmatiging ter verhoging van de nationale spaarquote om zo de investeringen te stimuleren. Onzekerheid bestaat over het deflatoire effect van deze matiging. De verlaging van het financieringstekort van de collectieve sector heeft via een verlaging van de

* Hoogleraar Onderwijseconomie aan de Katholieke Universiteit te Nijmegen. De auteur dankt J. J. van Duijn, L. J. Emmerij, C. A. de Kam, N. C. M. van Niekerk en D. J. Wolfson voor hun pertinente commentaar op een eerdere versie.

1) W. Driehuis en A. van der Zwan, De Nederlandse economie in de jaren 1980-1985 (I), *ESB*, 13 mei 1981, blz. 450.

2) Zie b.v. J. J. van Duijn, De „onzichtbare hand” van Ronald Reagan, *Intermediair*, nr. 21, 1981, blz. 1-9, en F. Naert, Supply-side economics, *ESB*, 10 juli 1981, blz. 548-551.

rentevoet hopelijk wel een positief effect op de investeringsneiging.

Mijn algemene conclusie is dat aanbodbeleid, als aanvulling op het voorgenomen beleid, de kansen op realisering van de economische beleidsdoelstellingen aanzienlijk vergroot. In het voorgenomen beleid is het werkgelegenheidsplan van cruciaal belang. Hoewel mag worden verwacht dat aanbodbeleid, met name in de kapitaalgoederensector, de vraag naar arbeid vergroot, zal herverdeling van de bestaande arbeid noodzakelijk zijn om de werkloosheid tot een aanvaardbaar niveau terug te dringen.

De „supply-siders”

De aanbodeconomische benadering is ontstaan in een sfeer van onzekerheid over de instrumenten waarmee de economische crisis effectief zou kunnen worden bestreden. Economische crises hebben maar één wezenlijk kenmerk: hun onbestuurbaarheid. De optredende situatie is ongewenst, maar met de gebruikelijke middelen lukt het niet de crisis te overwinnen. De oorzaken kent men niet of worden niet beïnvloedbaar geacht. In die zin verkeren de economieën van de meeste rijke landen eigenlijk al sinds het begin van de jaren zeventig in een crisis van inflatie in combinatie met stagnatie van de groei, die tot grote werkloosheid leidt. De gebruikelijke beleidsstrategieën van de jaren na de oorlog hebben gefaald bij het bestrijden van deze crisis. De inflatie is weliswaar tot een aanvaardbaar peil teruggebracht, maar de werkloosheid is onaantvaardbaar hoog. Internationaal doet zich hetzelfde beeld voor. Bijna overal streeft men met een beleid van beperking van de collectieve-lastendruk en inkomensmatiging de stimulering van export en van investeringen na. Daarnaast voert men over het algemeen een strak monetair beleid. De recepten verschillen weliswaar wat aangevende hoeveelheden betreft, maar de ingrediënten zijn feitelijk dezelfde. Alleen Frankrijk is momenteel een echte „uitbijter” met de recente plannen voor keynesiaanse stimulering.

Hoe langer de zieke kwakelt, hoe minder soelaas te verwachten valt van de traditionele geneeskunst en des te weliger tieren de alternatieve geneeswijzen. De aanbodeconomie is zo'n alternatief, al zou ik deze benadering liever willen beschouwen als aanvullend op de keynesiaanse, dan als een substituuut ervoor 3).

Nu bestaat er geen officiële leer van „de” aanbodeconomie. Wel zijn er constant terugkerende thema's bij de „supply-siders” of naïeve aanbodeconomen, zoals het pleidooi voor belastingverlaging ter stimulering van de economische groei 4) en afschaffing of beperking van overheidsvoorschriften voor de commerciële sector 5). Verder is de z.g. Laffer-curve van belang. Laffers redenering — zoals geschematiseerd in de Laffer-curve — loopt als volgt: door belastingen te verlagen nemen het arbeidsaanbod en de besparingen toe. Daardoor neemt de produktie toe. De bruto lonen worden relatief lager door het grotere arbeidsaanbod. Bijgevolg dalen de produktiekosten en daarmee de prijzen, m.a.w. de inflatie wordt effectief bestreden. De belastingopbrengst zou — na belastingverlaging — zelfs groter kunnen zijn dan vóór de belastingverlaging 6).

De achtergronden van de Laffer-curve zijn ook terug te vinden in de Vintaf-modellen van het CPB. Wanneer men aanneemt dat de produktie negatief samenhangt met de collectieve-lastendruk, dan volgt de Laffer-curve automatisch 7). Ook in de Vintaf-modellen neemt de produktie af door collectieve-lastendrukstijging (loonkostenstijging). Echter niet door afname van het aanbod van kapitaal en arbeid, zoals in Laffers „model”, maar als gevolg van afwenteling van druk op loonkosten.

De empirische fundering van de theorieën verkondigd door naïeve aanbodeconomen als Laffer komt dikwijls niet boven het niveau van de bittertafel. Zij verwijzen naar het feit dat

belastingverhogingen in de Verenigde Staten nogal eens gevolgd werden door perioden van inzinking van de produktie en inflatie. Ook blijkt dat belastingverlagingen nogal eens gevolgd werden door perioden van opbloei van de produktie en van lage inflatie. Toch is er meer bekend over de aanbodmechanismen dan Laffers anekdotische bewijsvoering zou doen geloven, zowel met betrekking tot de invloed van de belastinghoogte op het aanbod van kapitaal 8) als op dat van arbeid. Naert 9) citeert studies van Rosen en Bator, die beiden concluderen dat het veronderstelde effect van belastingverlaging op het arbeidsaanbod slechts klein is. Dat is niet zo verwonderlijk. Bij lagere belastingen treedt naast het inkomenseffect ook een substitutie-effect op. Men zal minder gaan werken omdat men per gewerkt uur netto meer ontvangt. Maar tegelijkertijd worden ook de schaduwkosten van vrije tijd hoger, wat tot substitutie van vrije tijd door arbeid zou kunnen leiden. Over de effecten van uitkeringen op het aanbod van arbeid zijn internationaal nogal wat studies verricht. Studies voor de Verenigde Staten leiden tot de volgende conclusies 10):

- het werkloosheidsuitkeringspercentage heeft een statistisch significant effect op de duur van de werkloosheid. Een verlaging van dat percentage met 10 punten leidt tot een afname van de werkloosheidsduur met 1 week. Let wel dat het in de Amerikaanse voorbeelden gaat om uitkeringspercentages van 40 of 50. Het ligt dan ook voor de hand dat bij verlaging van het percentage een behoorlijk percentage van de werklozen zich niet langer zal laten registreren als werkzoekend. Dit percentage wordt in studies geschat op de helft tot twee derde. Dantziger e.a. gissen dat het aantal uren dat per saldo minder gewerkt wordt t.g.v. het bestaan van werkloosheidsuitkeringen in de Verenigde Staten 0,3% is, rekening houdend met het registratie-effect, maar zonder de effecten van de premiehoogte op het aanbod van arbeid daarbij te betrekken 11);
- veel belangrijker in omvang zijn de effecten van de Amerikaanse versies van de arbeidsongeschiktheidsregelingen en van vervroegde uittrekking. Elk van die regelingen zou — volgens de „guestimate” van Dantziger e.a. — bijdragen tot een vermindering van het aantal gewerkte uren met 1,2%. De toename van het aantal mensen dat

3) Dit is een persoonlijke interpretatie. De Amerikaanse „supply-siders” verwerpen het traditionele economische beleidsinstrumentarium meestal volledig.

4) A. Laffer, *The new economic debate* (Laffer in debat met Perry), *Economic Impact*, 1981, nr. 35, blz. 27.

5) M. L. Weidenbaum, *The future of business regulation*, 1979.

6) Bovendien verschuift — in Laffers redenering — bij belastingverhoging een gedeelte van het „witte” naar het zwarte circuit, zodra men voorbij de kritische belastingdruk komt, hetgeen de curve verder accentueert.

7) In formule b.v.: $q = q_0 (1-t)$ (lineaire samenhang)

waarin: q = het nationale inkomen, de belastingbasis;

q_0 = een constante;

t = de collectieve druk.

of: $2q = q_0 (1-t^2)$ (kwadratische samenhang)

De belastingopbrengst is namelijk: $q_0 t (1-t)$ of $q_0 t (1-t^2)$.

8) N. S. Feldstein, *Tax incentives, corporate savings and capital accumulation in the United States*, *Journal of Public Economics*, jg. 2, 1973, blz. 159-171.

9) Naert, op. cit., blz. 550.

10) S. Dantziger, R. Haveman en R. Plotnick, *How income transfer programs affect work, savings, and the income distribution: a critical review*, *Journal of Economic Literature*, verschijnt binnenkort.

11) Het mes van de sociale uitkeringen snijdt immers aan twee kanten in het arbeidsaanbod. Niet alleen daalt het aanbod omdat voor sommigen de uitkeringshoogte wellicht niet noodt tot deelname aan productieve arbeid. Ook zou de premie- of belastingheffing ten behoeve van de werkloosheidsuitkeringen, kunnen leiden tot een geringer aanbod, wanneer de werkenden minder (over)uren maken vanwege hun gedaalde marginale loonhoogte.

aanspraak op een arbeidsongeschiktheidsuitkering maakt als het uitkeringspercentage met 10 punten toeneemt, wordt in drie verschillende studies geschat op percentages tussen de 3½ en 18.

In Nederland is op dit terrein onderzoek verricht door Siddre en Theeuwes (1977) 12). Doordat uitkeringsniveaus in Nederland hoger zijn dan in de Verenigde Staten zou men verwachten dat de gevonden elasticiteiten lager zijn, onder de veronderstelling van afnemend nut van inkomen. De effecten van veranderingen in uitkeringsniveaus op het aanbod van arbeid kunnen desondanks voor Nederland groter zijn dan voor de Verenigde Staten, gezien het aanzienlijk hogere aandeel van inkomensoverdrachten (excl. AOW, ZW en KB) in het nationale inkomen. Blijft het punt dat een beleid gericht op het aanbod van arbeid alleen kan slagen bij een beperkte werkloosheid. In de Nederlandse verhoudingen lijkt het dan voor de hand te liggen een arbeidsaanbodbeleid te voeren complementair met een werkgelegenheidsplan.

Regulering

De anti-reguleringspendant onder de aanbodeconomen kent eveneens zowel „naïeve” elementen, die zich vooral uiten in een ongenueanceerd pleidooi voor economisch anarchisme, als meer empirisch onderbouwde elementen 13). Weidenbaum 14) maakt onderscheid tussen eerste-orde-effecten: kosten die direct op de consument drukken; tweede-orde-effecten: de invloed op produktiviteit t.g.v. „papierwerk” 15); en derde-orde-effecten: de invloed op economische groei door bezuinigingen op onderzoek- en ontwikkelingsgeld en op nieuwe investeringen en door het verschuiven van fondsen om te voldoen aan door de overheid uitgevaardigde eisen. Naar zijn schatting bedragen de kosten van de eerste- en tweede-orde-effecten alleen al in 1979 bijna \$ 500 per huishouden. Wat de groei-effecten betreft citeert hij Denison, die concludeert dat de produktiviteit in 1975 1,4% lager was dan had gekund, als gevolg van de kosten die zijn gemoed met het voldoen aan milieu- en veiligheidseisen van de overheid 16). Ook een indrukwekkende studie van Kendrick en Grossman 17) concludeert dat de efficiëntie van bedrijven lijdt onder overheidsregulering. Voor Nederland „decomponeerden” Driehuis en Van der Zwan 18) de economische groei over de periode 1960-1985. Ze concluderen dat de groei in de periode 1980-1985 ca. 1,4% lager zal uitvallen dan zonder „aanbodsrestricties” het geval zou kunnen zijn. Een treffende gelijkenis met het cijfer van Denison! Een tweetal van Weidenbaums aanbevelingen om te komen tot een doorzichtiger maken van het keuzeprocess t.a.v. bestaande of nieuwe regulering is de moeite waard. Deze zijn:

- het doen vergezellen van wetgeving met „economic impact statements”. Dit lijkt ook voor de Nederlandse situatie een uiterst relevant voorstel. Niet alleen voor wetgeving ter regulering van de particuliere sector zou een dergelijk „impact-statement” gewenst zijn, maar ook voor reguleringen als b.v. het onlangs in de Tweede Kamer aangenomen wetsontwerp Omgangsrecht na echtscheiding. Daaruit kan een belangrijk grotere vraag naar hulpverlening en diensten van kinderrechtvaardig voortkomen, waarvan het allerminst duidelijk is of de kosten daarvan in redelijke verhouding staan tot de maatschappelijke voordelen, of dat deze voordelen niet bereikt zouden kunnen worden tegen lagere kosten. Voor de niet-commerciële sector van de economie zou men kunnen overgaan tot „sociale en culturele effect-rapportage”. Een wezenlijk, zij het minimaal onderdeel daarvan is een becijfering van de kosten van uitvoering van de betreffende wetgeving;
- vermelding van de directe kosten voor derden van overheidsregulering (de eerste-orde-effecten) in de Miljoenennota. Voor het bepalen van de officieuze collectieve lastendruk zou een dergelijke toevoeging van belang zijn. Te gemakkelijk kunnen immers dergelijke collectieve

lasten worden weggemoffeld. Eerder is al het voorbeeld van de Ziektewet-bijdrage van werkgevers genoemd. Een ander voorbeeld betreft de kosten van de huurprijsbeheersing, die ruwweg kunnen worden geraamd op tussen de f. 1,9 à 4,1 mrd. per jaar 19).

Daarbij kan Weidenbaums stelling in het oog worden gehouden, dat „Well-meaning intervention in private sector decisionmaking should not automatically be justified by the nobility of its proponents' motives”.

Tijdsvertragingen en economische modellen

Een interessant theoretisch gezichtspunt om de beleidsvoorstellen van de aanbodeconomen (belastingverlaging en deregulering) te helpen doorgronden is het element van de vertraging tussen het moment waarop een instrument wordt ingezet en de momenten waarop effecten zichtbaar worden in de variabelen waarop het instrument was gericht. De mechanismen van het hoeveelhedaanpassingsproces dat volgt op de nieuwe prijzen na belastingverhoging of -verlaging, zijn uitvoerig elders beschreven 20). Ik leg hier de nadruk op tijdsvertragingen die bij dit proces optreden 21).

Naarmate het langer duurt voordat vraag en aanbod op de arbeidsmarkt zich hebben aangepast aan een nieuw loonniveau (ergens tussen het oude bruto loon en het nieuwe bruto loon minus het voordeel van de verlaagde belastingen), bestaat er bij belastingverlaging zonder budgetverlaging langer een tekort op de begroting, met de macro-economische consequenties van dien. In de Nederlandse situatie met een verregaande mate van institutionalisering van de loonmarkt, met de koppelingenmechanismen en de beperkte mogelijkhe-

12) W. Siddre en J. Theeuwes, *De invloed van werkloosheidsuitkeringen op het werkloosheidspercentage in Nederland*, Erasmus Universiteit, Rotterdam, 1977. Siddre en Theeuwes zijn zeer voorzichtig in het trekken van conclusies uit hun studie naar de relatie tussen werkloosheidspercentage en -duur enerzijds en het uitkeringsniveau anderzijds. De resultaten wijzen echter ondubbelzinnig in de richting van een positief verband, ook wanneer statistisch rekening wordt gehouden met het aantal vacatures. Het werkloosheidspercentage neemt volgens deze studie met ongeveer 10 toe bij een toename van het uitkeringspercentage met 10. De gemiddelde voltooiide duur neemt dan met ongeveer één week af.

13) De aandacht voor andere dan kwantitatieve instrumenten van de economische politiek is overigens niet nieuw. Tinbergen neemt de kwalitatieve instrumenten expliciet op in zijn beschouwing over de middelen van de economische politiek. Zie J. Tinbergen, *Economic policy: principles and design*, Rand Mc Nally, Chicago, 1956, 1957 (vierde herziene druk).

14) Weidenbaum, op. cit.

15) In de *Miljoenennota 1982*, en de Memorie van Toelichting bij de begroting van het Ministerie van Economische Zaken wordt onderschreven dat „papierwerk” een remmende invloed heeft op investeringen.

16) E. F. Denison, *Accounting for slower economic growth*, Brookings Institution, Washington D.C., 1979.

17) J. W. Kendrick en E. S. Grossman, *Productivity in the United States: trends and cycles*, John Hopkins University, Baltimore, 1980.

18) W. Driehuis en A. van der Zwan, *De Nederlandse economie in de jaren 1980-1985 (III)*, ESB, 27 mei 1981, blz. 454.

19) Sociaal en Cultureel Planbureau: *Profijt van de overheid in 1977*, Staatsuitgeverij, Den Haag, 1981, blz. 347.

20) Zie b.v. R. A. Musgrave en P. B. Musgrave, *Public finance in theory and practice*, Mc Graw-Hill, New York, tweede druk, 1976, hfst 17.

21) De onderkenning van de rol van vertragingen in de reacties op belastingveranderingen is overigens niet nieuw. Ook hier geldt het adagium: „It's all in Marshall”. Deze roerde in zijn inaugurale rede de controverse tussen de Amerikaanse protectionisten en de voorstanders van vrije handel aan: „The same statistics have been used to prove that raising the tariff increases and that it diminishes general prosperity. On inquiry we find that a chief cause of their divergence is that they ascribe different lengths to the period which elapses between a change in the tariff and its maximum result”. Zie A. Marshall, *The present position of economics*, inaugurale rede, 1885, blz. 42 en 45.

den van loondifferentiatie op deelmarkten, zijn dergelijke vertragingen ongetwijfeld groot. De Laffer-curve „werkt” voor Nederland dus waarschijnlijk wel bij belastingverhoging, maar mag niet zonder meer omkeerbaar geacht worden voor loon- en inkomstenbelastingverlaging. Ook voor de Verenigde Staten gelden vertragingen. Wellicht moeten we in Laffers voorstellen impliciet een aanbeveling zien om door middel van gericht beleid te trachten vertragingen in de aanpassingsprocessen van vraag en aanbod, met name die van arbeid, te vergroten. Bij de doorwerking van een verandering in de druk van de belastingen op overig inkomen op het investeringsniveau — een andere achtergrond van de Laffer-curve — wordt het optreden van vertragingen beïnvloed door overheidsregulering.

Overheidsregulering kan eveneens geanalyseerd worden in termen van vertragingen (22). Regulering leidt tot directe kosten, maar heeft daarnaast micro- en macro-economische implicaties omdat de vertragingen tussen geplande en gerealiseerde investeringen door overheidsregulering toenemen.

Er is goede reden om nadruk te leggen op vertragingen die in het marktmechanisme aan de aanbodkant optreden. De ontwikkeling van de westerse economieën in de jaren zeventig is gekenmerkt door de ingrijpende veranderingen in twee aanbodfactoren: het kwantitatieve aanbod van arbeid en de prijs van energie. Als men de ontwikkeling van de westerse economieën over de periode tot omstreeks 1970 ziet als een min of meer stabiel evenwichtspad (23), dan zouden onder invloed van de genoemde exogene hoeveelheids- en prijsveranderingen in een economie zonder vertragingen aanpassingen hebben plaatsgevonden in de prijs van arbeid en in de gevraagde hoeveelheid energie. De economische politiek zou zich gericht hebben op het vinden van de traverse — de overstap — tussen het oude evenwichtspad en het nieuwe. Een algemeen kenmerk van de traverse zou — bij een politiek van stabiele groei — zijn: de verhoging van de kapitaalgoederenvoorraad. Immers, om de grotere hoeveelheid arbeid te kunnen absorberen is meer kapitaal nodig. De toename van de energieprijzen zou in een produktiefunctie met volledige substitutiemogelijkheden ertoe leiden dat energie gedeeltelijk vervangen wordt door kapitaal of arbeid, en in een jaargangenstructuur dat energie-intensieve kapitaalgoederen eerder worden afgeschreven. Zouden de lonen in het begin van de jaren zeventig (sterk) zijn gedaald en zou de spaarquote zijn opgevoerd, dan zaten we nu op een nieuw evenwichtspad. Deze — in feite neoklassieke — analyse van het probleem van de ontwikkeling van de economische groei lijkt allerwegen gedeeld te worden (vgl. WRR-rapport *Plaats en toekomst van de Nederlandse industrie*, blz. 302 en het rapport van de Commissie Wagner). Maar laten we niet vergeten dat al zeker vijf jaar getracht wordt een beleid te voeren afgestemd op die analyse. De voortdurende loonmatiging en het gerichte SIR/WIR-pakket, door Duisenburg in 1976 met extra middelen aangekleed, zijn daar een teken van.

Mijns inziens moet een belangrijke rol in het falen van keynesiaans of semi-keynesiaans beleid in de afgelopen periode worden toegeschreven aan het feit dat te weinig rekening gehouden werd met de vertragingen in de economie ten gevolge van het bestaan van de koppelingsmechanismen in de inkomensfeer en van de regulering van investeringen. In econometrische modellen blijven deze vertragingen ook grotendeels buiten het gezichtsveld. Het aanbod van arbeid wordt als exogeen beschouwd in de in Nederland gebruikelijke econometrische modellen (24). Veranderingen in vertragingen in investeringen komen in de coëfficiënten van de investeringsfunctie pas ex post aan de orde, wanneer herschattingen plaatsvinden (25). Uit de macro-economie is de cruciale rol van tijdsvertragingen bekend. De vertraging tussen produktie en vraag is naar Lundberg genoemd; die tussen vraag en inkomen naar Robertson (26). Afhankelijk van de verhouding tussen deze vertragingen kan een economie „keynesiaans” reageren of klassiek. Dit is goed te illustreren aan de hand van IS/LM-curven die kunnen

worden gezien als een globale neerslag van de gedachtengang die ligt opgesloten in vraagmodellen. In de regel worden dergelijke modellen gebruikt voor het doorrekenen van het economisch beleid.

De keuze voor het IS/LM-diagram als basis voor een beschouwing over de „supply side” is niet toevallig. Toen Klein de term „supply side” introduceerde, gebruikte hij ook dit diagram als voorbeeld (27). Hij pleit ervoor om modellen te ontwerpen die de denksystemen van het Leontief-model en het keynesiaanse model combineren, zodat prijsveranderingen intrinsiek onderdeel gaan vormen van een macro-economisch model. Een uitbouw van het Brookingsmodel en de Whartonmodellen zou dit „ideaal model” kunnen opleveren. Op die manier zouden verschuivingen in het IS/LM-diagram kunnen worden vastgesteld. En juist om die verschuivingen gaat het. Als de IS-curve verschuift, kan de reactie op een investeringsimpuls verschuiven van keynesiaans naar klassiek. In de eerste situatie ontstaat een aanzienlijk hoger nationaal inkomen met een weinig hogere rentevoet, terwijl in de tweede situatie de rentevoet veel hoger uitvalt bij een betrekkelijk geringe stijging van het nationaal inkomen. Een zelfde beschouwing kan men houden voor verschuivingen van de LM-curve bij een gegeven IS-curve.

Onmiskienbaar is het endogeniseren van prijsveranderingen in econometrische modellen, waar Klein op doelt, van groot belang voor de voorspellende waarde van modelsimulaties. Zo is ook het endogeniseren van de reële rentevoet een vooruitgang. Gegeven het voorgaande lijkt het mij echter evenzeer gewenst meer aandacht te besteden aan de mogelijke verschuivingen van met name de IS-curve als gevolg van vertragingen zowel in de aanpassingssnelheid van prijs en hoeveelheid van arbeid als tussen voorgenomen en gerealiseerde investeringen.

Ook zonder grondige studie is het duidelijk dat deze vertragingen groot zijn. De beleidsoptie die daaruit voortvloeit, is de beperking van deze vertragingen, ten einde investeringen te kunnen stimuleren zonder deflatie te veroorzaken. Dit houdt in: op de arbeidsmarkt meer mogelijkheden voor loondifferentiatie en het ontkoppelen van de lange trein van „volgers”. Voor de investeringen lijken de conclusies eveneens duidelijk. Om de IS-curve weer in het keynesiaanse gebied te drukken, zal men — wellicht tijdelijk — investeringsregulatie door middel van b.v. de WIR en andere subsidieregelingen buiten werking moeten stellen en vervangen door b.v. een tijdelijke verlaging van de vennootschapsbelasting, een rentesubsidie of door vervroegde afschrijvingen. In de *Miljoenennota 1982* wordt een stap in deze richting gedaan met het buiten werking stellen van de SIR. Tegelijkertijd lijkt het noodzakelijk om integratie van „negatieve

22) Er is sprake van twee soorten vertragingen: vertragingen ten gevolge van overheidsbeleid en vertragingen binnen het overheidsbeleid. In het algemeen is het in zekere mate mogelijk de reactiesnelheid van het overheidsbeleid te beïnvloeden, door structuurwijzigingen zoals die welke de Commissie Vonhoff onlangs voorstelde. De eerste vorm van vertragingen uit zich in de aanpassingssnelheid van prijzen en hoeveelheden op veranderde marktomstandigheden, de tweede in de aanpassingssnelheid van instrumentwaarden.

23) En daarbij de conjunctuurgolven en andere minder reguliere verstoringen buiten beschouwing laat. Zie resp. Van Duijn, op. cit., en C. J. van Eijk, Ontwikkelingen in de voorbereiding van de Nederlandse economische politiek, *Maandschrift Economie*, jg. 43, 1979, blz. 505-527.

24) Afgezien van het conjuncturele aanbod en het saldo migratie. Deze zijn endogeen en hangen samen met de werkloosheid in Vintaf-OP, het model dat nu gebruikt wordt.

25) In sommige gevallen worden investeringen afgeleid uit bedrijfstaksanalyses. Dan vervalt dit bezwaar. In andere gevallen is de tijdsvertraging in het Vintaf-OP-model tussen (gerealiseerde) investeringen en overig inkomen anderhalf jaar.

26) zie b.v. K. J. Allen, *Macro-economic theory*, St. Martin's Press, New York, 1967.

27) L. R. Klein, The supply side, *American Economic Review*, jg. 68, 1978, nr. 1, blz. 1-7.

externe effecten regulatie", vervat in milieuwetten, arbeidsinspectie en ruimtelijke-ordeningswetgeving zoveel mogelijk te bevorderen. De nota *Selectieve groei* (1976) kondigde interdepartementaal overleg daarover aan. Resultaten daarvan zijn nog niet bekend.

„Linkse” aanbodeconomie

Om een succesvol sociaal-economisch beleid te kunnen voeren, is het gewenst dat men werkt met een beeld van de economische processen dat strookt met de werkelijkheid. „Supply-siders” hebben ongetwijfeld bijgedragen aan het verhogen van het realiteitsgehalte van het beeld van die processen door te wijzen op de onmiskenbare effecten van verhoging van de collectieve-lastendruk op het aanbod van arbeid en op het spaargedrag, de onmiskenbare kosten verbonden aan regelgeving van de overheid en de doorwerking daarvan op de economische groei. In feite is deze analyse helemaal niet nieuw. Elk leerboek op het gebied van de openbare financiën bevat vergelijkbare analyses. Wel nieuw is de nadruk op deze economische verschijnselen. Echter, vreemd is die nadruk evenmin omdat deze andere kant van de medaille van het overheidsoptreden zolang verwaarloosd blijft te zijn. Het is deze keerzijde, die ook ontbreekt in de econometrische modellen, die voor de beleidsvoorbereiding worden gebruikt.

Om te kunnen komen tot een beleid is analyse alleen onvoldoende. Men dient ook zijn voorkeuren ten aanzien van de verschillende, conflicterende doelstellingen duidelijk te formuleren. Die voorkeuren zijn politiek en ideologisch bepaald. Ze staan in principe los van de analyse.

„Links” aanbodeconomisch beleid zou beleid zijn dat uitgaat van de bestaande voorkeuren in het linkse kamp ten aanzien van de doelstellingen van economisch beleid, maar rekening houdt met de economische processen die zich voltrekken aan de aanbodzijde. Ik ga ervan uit dat die voorkeuren zich toespitsen op het gemiddelde beschikbaar inkomen en de verdeling daarvan. Dit zijn niet de enige doelstellingen van het sociaal-economische beleid, maar zij vormen wel de meest conflicterende (wellicht afgezien van prijsstabiliteit, die in het verleden scherp leek te contrasteren met groei en werkgelegenheid). Betalingsbalansevenwicht — een andere doelstelling — moet men veeleer zien als een middel tot groei en tot stabiele prijzen, dan als doel op zich. Werkgelegenheid als doelstelling is een punt apart. De bevordering van de werkgelegenheid over de komende tien jaar is volstrekt complementair met de bevordering van de economische groei. Maar als men t.a.v. werkgelegenheid in de toekomst als het ware een hoge discontovoet verwerkt in zijn voorkeuren kan er sprake zijn van een intern conflict tussen de bevordering van werkgelegenheid nu en die op termijn, en daarmee tussen de werkgelegenheid nu en economische groei. Dat conflict is het gevolg van de mogelijkheid van arbeidsplaatscreatie in de kwartaire sector en arbeidstijdsverkortings zonder evenredige loonlevering, die op korte termijn de werkgelegenheid vergroten, maar op langere termijn de groei aantasten en daarmee de werkgelegenheid.

Tegen deze achtergrond moet men de samenhang tussen groei (in termen van het gemiddelde beschikbaar inkomen) en de verdeling van inkomen zien. De bolle vorm van deze samenhang vindt men terug in verschillende studies en is gegrondvest op verschillende argumenten. Het klassieke argument was dat het spaargedrag van rijken en armen dusdanig van elkaar verschilt dat de spaarquote afneemt bij vermindering van de inkomensongelijkheid 28). Empirische bevindingen, gerapporteerd in Dantziger e.a. t.a.v. inkomensoverdrachten ondersteunen deze redenering: „... income transfer programs have depressed annual private savings by 0-20% relative to their value without these programs, with the most likely estimate lying near the lower end of this range” 29). Een groot deel (bijna twee derde) van de collectieve lasten

wordt gebruikt ter financiering van inkomensoverdrachten. Juist deze overdrachten hebben een wezenlijke invloed gehad op de totale vermindering van de inkomensongelijkheid in Nederland. Een ander argument waaruit men de concave vorm van de samenhang, tussen inkomensverdeling en groei kan afleiden is dat onderwijs de primaire inkomensverdeling aanzienlijk gelijkjer kan „maken”. Wel kan sprake zijn van „overscholingskosten” die de economische groei weer drukken 30). Een derde argument is rechtstreeks uit de aanbode-theorieën af te leiden. Volgens die school, maar ook volgens het Vintaf-model, mag men aannemen dat er een negatief verband bestaat tussen de omvang van het nationale inkomen en de collectieve-lastendruk ceteris paribus 31). Nu zijn er twee argumenten aan de aanbodschoon te ontlenen om te veronderstellen dat het mogelijk zou zijn om hogere groei te bereiken, dan wel de gehele „produktiegrens” naar buiten te verschuiven zonder afbreuk te doen aan de inkomensverdeling. De eerste reden ligt in het Bismarck-syndroom, dat nog steeds de grondslag is voor een gedeelte van ons stelsel van inkomensoverdrachten, de tweede in het verleggen van officiële naar officieuze collectieve-lastendruk.

Het Bismarck-syndroom beheerst nog steeds een groot deel van ons stelsel van inkomensoverdrachten. Uitkeringen krachtens WW, WWV, WAO en ZW zijn tot op zekere hoogte gekoppeld aan het laatstgenoten looninkomen. Weliswaar zijn ook premies inkomensafhankelijk, maar er is geen sprake van premiestelling overeenkomstig het risico van inkomensderving per inkomensgroep of bedrijfstak. Bij de premieheffing geldt het principe van onderlinge solidariteit. Dat dit principe in de uitkerings sfeer weer overboord wordt gezet, kan men uitsluitend op historische gronden verklaren. Door het vasthouden aan uitkeringen op basis van het laatstgenoten inkomen ontstaan grote inkomensongelijkheden tussen uitkeringsgerechtigden onderling en kunnen „horizontale” ongelijkheden ontstaan tussen werkenden en niet-werkenden. Niet-werkenden kunnen qua inkomen beter af zijn dan werkenden. Huishoudens met meer dan één uitkeringsgerechtigde kunnen zelfs veel beter af zijn dan huishoudens met één looninkomen. Volgens het SCP-rapport *Profijt van de overheid in 1977*, hoort 15% van de 25% huishoudens waarvan de bron van inkomen van het hoofd een uitkering is tot de huishoudens op of boven modaal (zevende deciel of hoger) 32). Daarentegen heeft bijna de helft (47%) van de huishoudens waarvan de bron van inkomen van het hoofd loon is, een inkomen beneden modaal. Neemt men de grens tussen het vijfde en zesde deciel als cesuur (ongeveer het minimumloon voor een echtpaar met twee kinderen) dan is dit beeld van horizontale ongelijkheid nog schrijnender: 22½% van de uitkeringsgerechtigden heeft een gelijk of hoger inkomen en 35% van de huishoudens met een looninkomen heeft een lager inkomen dan de waarde op de grens tussen vijfde en zesde deciel. De conclusie die ik hieraan zou willen verbinden is dat inkomensoverdrachten die collectief worden gefinancierd, op den duur onafhankelijk zouden moeten worden van het laatstgenoten loon of winstinkomen en vervolgens aan de omvang en samenstelling van het huishouden gerelateerd zouden moeten worden. Daarmee kunnen in de sfeer van de inkomensverdeling onrechtvaardigheden rechtgetrokken worden. Bovendien ontstaan zo impulsen die het aanbod van arbeid vergroten.

28) Zie N. Kaldor, *Alternative theories of distribution*, *Review of Economic Studies*, jg. 23, 1956, blz. 83-100. Zie ook L. Pasinetti, *Rate of profit and income distribution in relation to the rate of economic growth*, *Review of Economic Studies*, jg. 29, 1962, blz. 267-279.

29) Dantziger e.a., op. cit.

30) J. M. M. Ritzén, *Education, economic growth and income distribution*, Noord Hollandse Uitgeverij, Amsterdam, 1977, blz. 71 en 186.

31) Zie voetnoot 7).

32) SCP, op. cit., blz. 62.

Wat betreft het tweede argument moet erop worden gewezen dat het de gewoonte is geworden om de kosten van collectieve voorzieningen zo min mogelijk via officiële collectieve-lastendruk te verhalen en zoveel mogelijk door middel van regelgeving naar officieuze druk te verschuiven. Deze officieuze lastendruk komt in de regel neer op producenten. Soms gelden specifieke argumenten als externe effecten (b.v. milieuheffingen) of rechtvaardigheid (de verdeling van de collectieve-lastendruk). In andere gevallen (b.v. huurprijsbeheersing of de verplichte inschakeling van arbeidsongeschikten in bedrijven) is de regulering te beschouwen als een alternatief voor een rechtstreekse subsidie, waarbij in de regulering de kosten worden gedragen door producenten, zonder dergelijke specifieke argumenten. De ad-hoc-argumenten voor deze reguleringen zijn zwak en voor elk van de argumenten is wel een andere vorm van overheidsoptreden te bedenken die doorzichtiger is en hetzelfde doel tegen lagere maatschappelijke kosten bereikt.

Iets genuanceerder moet men reguleringen die aanzienlijke vertragen veroorzaken in het investeringsproces, zoals de SIR en de WIR en dergelijke subsidieregelingen, bezien. Het (eventueel tijdelijk) buiten werking stellen, zoals eerder voorgesteld, doet weliswaar de „produktiegrens” naar buiten verschuiven, maar heeft daarnaast ook maatschappelijke kosten. Deze regelingen zijn immers bedoeld om fijnmazige investeringen, zowel qua produkt als qua regio van lokatie van de produktie te sturen. De kosten in termen van groei en verdeling van deze fijnmazigheid zijn waarschijnlijk aanzienlijk. Een beslissing t.a.v. buitenwerkingstelling vereist echter een kosten/batenafweging waarvan de uitkomst mede bepaald wordt door het gewicht dat men collectief hecht aan gedecentraliseerde besturing, vergeleken met economische groei en inkomensverdeling.

De Miljoenennota 1982 en het regeerakkoord

Ik kom terecht bij de *Miljoenennota 1982* en het regeerakkoord. De Miljoenennota is algemeen gehouden en biedt ruimte voor nadere concretisering. Als kader daarvoor gelden de stukken m.b.t. de kabinetsformatie, in het navolgende aan te duiden als het „regeerakkoord” 33). Een bespreking van de Miljoenennota kan niet plaatsvinden anders dan in het kader van dit regeerakkoord.

Aangezien groei een beoogd resultaat van het overheidsbeleid is, bijt de hond zich zelf vast in zijn staart: de collectieve ruimte wordt in belangrijke mate bepaald door de te realiseren groei van het netto nationaal inkomen van 1981 op 1982. Deze wordt in de Miljoenennota gesteld op 1,4%. Let wel dat in het netto nationaal inkomen de opbrengst van het aardgas volledig is opgenomen. De bijdrage van het gas tot het bruto nationaal produkt bedraagt naar mijn schatting ca. f. 32 mrd. op transactiebasis; zie de tabel. Op kasbasis „verdient” de

overheid aan het aardgas ca. f. 24,5 mrd. Esso en Shell houden naar schatting in 1982 tussen f. 4 mrd. en f. 6 mrd. aan de Nederlandse aardgasexploitatie over, wanneer het verschil tussen transactie- en kasbasis verondersteld wordt tussen 0 en f. 2 mrd. te liggen en de produktiekosten op f. 1,5 mrd. worden geraamd. Nu is er eigenlijk sprake van een overschatting van het netto nationaal inkomen aangezien de vermogensmutatie t.g.v. de afname van de aardgasreserves niet op het netto nationaal inkomen in mindering is gebracht. Volgt men strikt het Haig-Simons-concept van inkomen, dan dient deze vermogensvermindering uit het netto nationaal inkomen gezuiverd te worden. In tabel 1 is een poging daartoe gewaagd.

Uit de tabel wordt met name duidelijk dat in de afgelopen vier jaar de werkelijke groeicijfers aanzienlijk en in toenemende mate versluierd zijn door het interen op nationaal vermogen. Was in 1978 de werkelijke groei slechts ongeveer 1/2 procent-punt lager dan de Macro Economische Verkenning of de Miljoenennota geregistreerden, in 1981 ligt de werkelijke groei ruim 2 procent-punten lager dan de geregistreerde.

De veronderstelde vergroting van de economische groei met 4 procentpunten is betrekkelijk broos. Deze groeitoename moet vrijwel geheel gerealiseerd worden door middel van export. In 1982 wordt een toeneming van ons aandeel in de wereldhandel verwacht van ongeveer 5%. Alleen bij uitblijven van een deflatoire reactie op de daling van het reëel vrij beschikbaar inkomen van de modale werknemer (-2 à -2 1/2%), de daling van bedrijfsinvesteringen (-1%) en de daling van het volume van de particuliere consumptie (-1%), zal deze verwachte exportstijging de binnenlandse daling in de vraag voldoende kunnen compenseren om netto tot 1,4% groei te komen. Weliswaar zijn er tekenen die wijzen op een omslag op de lopende rekening van de betalingsbalans in de richting van een verbetering van de exportpositie. Daartegenover staat dat nu ook elders in Europa intensief wordt geprobeerd de export te vergroten door middel van loonmatiging, beperking van de collectieve lasten en zelfs devaluatie. Hier dreigt een internationaal steile-wandrijderseffect.

De in het begin van dit artikel gestelde opgave doet zich voor komend jaar nadrukkelijk voor. Het kabinet is niet in staat gebleken een beleid te formuleren dat voorziet in een toename van de investeringen. De bedrijfsinvesteringen dalen zelfs ondanks een extra subsidie van f. 2 mrd., waarvan overigens f. 1,3 mrd. al in 1981 in specifieke regelingen werd vastgelegd.

Het regeerakkoord 34) roept een zelfde beeld op: een

33) Stukken betreffende de kabinetsformatie, Tweede Kamer, zitting 1981-1982, 17 000, nr. 1 t/m 5 (regeerakkoord).

34) Idem, nr. 2, blz. 8 en 9.

Tabel 1. Groei van het netto nationaal inkomen, exclusief afname van het nationaal vermogen (aardgas).

Jaar	Netto nationaal inkomen a) tegen marktprijzen in mrd. gld.	Prijsstijging b) in procenten	Bruto toegevoegde waarde van aardgas c) in mrd. gld.	Bijdrage aan het netto nationaal inkomen van de afname voorraad d) in mrd. gld.	Groeï van het netto nationaal inkomen	
					incl. aardgas in procenten	excl. aardgas in procenten
1977	251,1	nvt	13,1	12,5	nvt	nvt
1978	270,0	5,1	12,7	12,1	2,3	2,1
1979	284,9	5,3	15,1	14,3	0,2	-0,4
1980	299,7	6,3	19,5	18,5	-1,0	-2,1
1981	310,6	6,1	27,7	26,3	-2,3	-4,5
1982 (doelstelling) ...	333,4	5,9	32,4	30,8	1,4	-0,5

a) Volgens *Miljoenennota 1982*.

b) Prijsstijging van het netto nationaal produkt plus ruilvoetverslechtering.

c) Berekend met *CEP 1981*, blz. 282, 284 en 286; voor 1982 is verondersteld een volumedaling van 5% en een prijsstijging van 15%. Uitgegaan is van het volume van de bruto toegevoegde waarde voor delfstoffenwinning als geheel. Daarin is ook voor een klein gedeelte aardoliewinning inbegrepen.

d) Afschrijvingen — betrekkelijk willekeurig, maar waarschijnlijk aanzienlijk te hoog — gesteld op 5% van de bruto toegevoegde waarde.

toenemende rol van overheidssubsidies, maar een grote mate van onzekerheid of de daarmee samenhangende multipliers zich wel op de veronderstelde niveaus materialiseren. De betrekkelijk consistente negatieve statistische samenhang tussen de omvang van de overheidssubsidies en de bruto investeringen in vaste activa van bedrijven wordt genegeerd. Evenzeer wordt de samenhang genegeerd tussen deze investeringen en de bedrijfswinsten. Anders zou een generiek beleid van verlaging van de vennootschapsbelasting, vervroegde afschrijvingen, of rentesubsidies de voorrang verdienen boven het specifieke beleid dat nu wordt gevoerd. Niet alleen op grond van de statistische verbanden hoeft men een dergelijke conclusie te trekken. Ook de eerder besproken vertragingen tussen geplande en gerealiseerde investering maken tijdelijke dan wel permanente overheveling van specifieke naar generieke subsidies gewenst.

De vergroting van ons aandeel in de wereldhandel (met 5%), waarop de toename in de groei van het netto nationaal inkomen van 1981 op 1982 met 4%-punten rust, lijkt — afgezien van „steile-wandrijders”-effecten — redelijk consistent met het beleid dat gericht is op beperking van de produktiekosten door middel van stabilisatie van de collectieve-lastendruk, vermindering van het financieringstekort van 7¼ naar 6% in 1982 (hetgeen waarschijnlijk tot enige daling van de rentevoet zal leiden, en daarmee van de kosten van kort vermogen voor bedrijven) en beperking van de nominale loonstijging (in de Miljoenennota wordt ervan uitgegaan dat de sociale partners zich zullen houden aan deze beleidslijn).

De *Miljoenennota 1982* biedt echter geen uitzicht op stabilisatie van de collectieve-lastendruk in totaal, noch op onderdelen, zoals het regeerakkoord wil (35). De belastingdruk daalt met 0,7% van 1981 op 1982, tenminste als de opbrengsten niet tegenvallen. Tegenover de daling van de belastingdruk staat een verhoging van de officiële sociale-premiedruk met 0,5 procentpunt, als althans de f. 1,9 mrd. besparing t.g.v. „stelselherziening” wordt gerealiseerd en dit niet grotendeels een quasi-bezuiniging blijkt te zijn. Alleen indien de stijging van de groei met 4 procentpunten wordt gerealiseerd en indien werkelijk f. 4,5 mrd. wordt bezuinigd op de collectieve uitgaven, daalt de collectieve-lastendruk met

0,2%. Tenminste, als we de drukstijging van de niet-belastingmiddelen (grotendeels t.g.v. hogere binnenlandse aardgaswinst) van 0,4% niet meetellen (Dat meetellen hoeft ook niet van het regeerakkoord).

Een andere belangrijke beleidslijn, die in het regeerakkoord is uitgezet, is de erkenning van de noodzaak van een samenhangend personeelsplan voor de kwartaire sector (36). De minister van Binnenlandse Zaken wordt voorlopig aangewezen als verantwoordelijk minister voor het tot stand komen van deze z.g. planvorming kwartaire sector (37). Herstructurering van de economie vereist een complementaire aanpak van de commerciële sectoren en de kwartaire sector. Zoals uit een SCP/CPB-studie (38) blijkt, is de uitbreiding van de kwartaire sector in de afgelopen jaren vooral te verklaren uit de daling van de verrichte diensten per ingezet mensuur. Een gerichte ontwikkeling zou in de komende jaren niet of nauwelijks aanleiding hoeven geven tot collectieve-lastendrukverhoging. Veel van de discussies omtrent afbraak of behoud van de verzorgingsstaat maken — wat de kwartaire sector betreft — daarmee de indruk van schimmengevechten. De nota planvorming kwartaire sector nu voorziet in een programmering van de ontwikkeling van de kwartaire sector, waarbij scherp onderscheid wordt gemaakt tussen de ontwikkeling van het gebruik van diensten en de verhouding tussen gebruikte diensten en ingezet personeel.

Al met al kan dan de conclusie m.i. niet anders zijn dan dat het groeiplaatje waarvan de *Miljoenennota 1982* uitgaat, betrekkelijk onzeker is. Een aanvulling van het voorgenomen beleid met maatregelen ter versterking van de aanbodkant zou de kansen op slagen van het voorgenomen beleid aanzienlijk vergroten.

J. M. M. Ritzen

35) *Idem*, nr. 5, blz. 5 en nr. 2, blz. 15, 16.

36) *Idem*, nr. 2, blz. 8.

37) *Idem*, nr. 3, blz. 5.

38) Sociaal en Cultureel Planbureau/Centraal Planbureau, *De kwartaire sector in de jaren tachtig*, Staatsuitgeverij, Den Haag, 1980.

Inleiders en voorzitter op de discussiemiddag „Wikken en heroverwegen” (foto: Klaas van der Roest fotografie)

